

MICHAEL JOHN PETRY
&
PERTTI KARKAMA

OULUN YLIOPISTON HUMANISTISELLE TIEDEKUNNALLE

Lausunto professori Juha Mannisen
väitöskirjaksi esittämästä tutkimukses-
ta *Feuer am Pol. Zum Aufbau der
Vernunft im europäischen Norden.*
(Peter Lang, Europäische Verlag der
Wissenschaften, Frankfurt am Main
1996)

Aate- ja oppihistorian professori Juha Mannisen väitöskirjaksi esittämä 1700- ja 1800- luvun suomalaista oppihistoriaa ja sen eurooppalaisia suhteita käsittelevä laaja teos *Feur am Pol* julkaistiin vuonna 1996 Saksassa merkittävän kustantajan Peter Langin sarjassa, jossa julkaistaan eurooppalaista aate- ja tieteenhistoriaa käsittelevää tutkimusta. Teos on antologia, joka sisältää sekä aikaisemmin julkaistuja että uusia tutkimuksia. Väitöskirjalta edellytetään tavallisesti, että se muodostaa sekä teoreettisesti että temaattisesti yhtenäisen kokonaisuuden ja että tekijä selvittää johdannossa työn perusperiaatteet niin, että lukija voi paremmin seurata teoksen lojikkua. Tällaiset periaatteet Manninen esittää vain lyhyesti esipuheessaan.

Temaattisesti katsoen tutkimuksessa on kyse valistuksellisen rationaalisen ajattelun prosessista sellaisena kuin se ilmenee eräiden johtavien ruotsalaisten ja suomalaisten aatteen miesten ja filosofien ajattelussa Ranskan vallankumouksen ajoista 1900- luvun alkuun. Teoreettisesti tutkimus noudattaa käsiteltäviä ajatuksia historiallisesti suhteellistavaa kontekstuaalista lähestymistapaa, joskaan teorian esittelystä esipuheessa ei käy täysin selville, mitä kontekstuaalisuudella tarkemmin ilmaista halutaan ymmärtää. Tämä lukijan on luettava tutkimuksen edetessä rivien välistä. Teos on kuin dialogeihin perustuva maiden rajat ylittävä historiallinen draama, jonka esittäjinä toimivat ajan kulttuurivaikuttajat ja dramaturgina ja ohjaajana tutkija itse. Ohjaajan asenteelle on luonteenomaista, että hän kommentoi tapahtumia suhteellisen vähän ja jättää siten tilaa dialogiin osallistuvien ajatuksille.

Yleisesti ottaen tutkimus muodostaa sekä teoreettisesti että temaattisesti yhtenäisen kokonaisuuden. Vain Otto Neurathia käsittelevän, teoksen viimeisen luvun merkitys on tässä yhteydessä kyseenalainen.

Tutkimuksen suurin merkitys on sen välittämässä uudessa tiedossa. Mannisen teos ei vain levitä tietoa suomalaisesta ja osin Suomen kannalta merkittävästä ruotsalaisesta kulttuurista, filosofioiden ja aatteiden historiasta. Samalla se välittää meilläkin aikaisemmin tuntematonta uutta tutkimustietoa ja täsmentää ja lisää entistä. Tutkimus antaa tärkeää uutta tietoa myös filosofian, etenkin Feuerbachin, Fichten, Hegelin ja Kantin sekä Wienin piirin tutkijoille myös muualla kuin Suomessa.

Mannisen tutkimus kohdistuu pääosin 1700- luvun lopun ja 1800- luvun filosofisiin aatteisiin ja oppeihin, siis siihen aikaan Ruotsin ja Suomen historiaa, josta viime vuosina on julkisuudessaakin paljon väitelty. Mannisen perusajatuksena on seurailta, miten valistuksellinen järki retkeilee ja kehittyy ruotsalaisten ja suomalais-

ten ajattelijoiden ja vaikuttajien kirjoituksissa ja miten se vaikutti myös poliittiseen elämään. Teos valaisee monelta osin uudella ja perinpohjaisemmalla tavalla, mitä oikeastaan merkitsi, että suomalainen sivistyneistö otti tehtäväkseen kansallisen ja samalla eurooppalaisen kulttuurin asian ajamisen Suomessa ja miksi erot verrattuna ruotsalaiseen sivistyneistöön olivat niin suuret.

Manninen kiinnittää kaikissa teoksen osissa huomiota siihen, miten kiinteässä suhteessa eurooppalaisiin virkaveljiin ja yleensä eurooppalaiseen aatemaailmaan ja keskusteluun ruotsalaiset ja suomalaiset olivat. Frans Mikael Franzén, Benjamin Höijer, Johan Wilhelm Snellman, Wilhelm Bolin ja uset muut tekivät kaikki pitkiä, usein vuosia kestäviä matkoja muualle Eurooppaan ja solmivat tuttavuussuhteita aikakauden merkittävimpiin eurooppalaisiin aatteen miehiin ja filosofiin.

Esimerkiksi Snellmanin ja erityisesti Suomessa syrjäytetyn ja pitkiksi ajoiksi tuntemattomaksi jääneen Wilhelm Bolinin suhteet eurooppalaiseen filosofeihin olivat niin tiiviitä, että oli lopulta mahdollista sanoa, kumpi osapuoli oli varsinaisen vaikuttaja ja uusien ajatusten lähde. Näin aktiivista osallistumista kansainväliseen kulttuuriseen keskusteluun saa nykyään etsiä. Etenkin asiaan tarkemmin perehtymättömien maallikkojen, joskus jopa tutkijoidenkin mielessä näyttää vielä usein vallitsevan käsitys, että Suomi oli 1800- luvulla suljettu alue, jonkinlainen kulttuurinen umpio, jonka suhteet ulkomaailmaan olivat harvinaisia ja joka tapauksessa pinnallisia. Mannisen tutkimus ikään kuin palauttaa osan kansallista, kollektiivista muistia.

Manninen käyttää hyödykseen runsaasti kirjeenvaihtoa niin, että teos heijastelee jo rakenteeltaan ajankohdan aatteellista keskustelua. Lukija siirtyy ikään kuin ajassa taaksepäin ja joutuu mukaan usein kiivaaseenkin väittelyyn, jonka jäljet erottuvat sittemmin Suomen kulttuurin ja politiikan historiassa. Manninen kiinnittää lukijan huomion myös niihin olosuhteisiin ja historiallisiin tilanteisiin, joiden puitteissa vuoropuhelu tapahtui. Näin keskustelut suhteellistuvat ja saavat elävämmän merkityksen. Ilmeisesti tutkimuksen aate- ja oppihistoriallisesta luonteesta johtuu, ettei Manninen kuitenkaan kiinnitä suurempaa huomiota ajan poliittiseen ja yhteiskunnalliseen historiaan. Paikoitellen Manninen rajoittuu vain filosofisten oppien käsittelyyn ja jättää muut diskurssi- ja toimintamuodot sivuun. Pitemmälle menevä dialoginen kontekstualisaatio olisi antanut tutkimukselle vielä laajempaa relevanssia.

Teos alkaa jännittävällä kuvauksella Franzénin matkasta Ranskan vallankumouksen jälkeiseen Eurooppaan, Alankomaihin, Ranskaan ja Englantiin. Intomielisestä vallankumouksellisesta tulee matkan myötä pettynyt idealisti. Kuten monille muille sivistyneistön edustajille, Franzénillekin kumouksen jälkeinen todellisuus murtaa ihanteelliset kuvitelmat vapauden, veljeyden ja tasa-arvon maailmasta ja kotiin palaa filosofialle ja runoudelle antautuva rauhan mies. Franzénin kohdalla jäi kuitenkin kaipaamaan ajankohdan esteettisten teorioiden (esim. Schillerin) ja niiden vaikutusten erittelyä semminkin, kun kyseessä on runoilija.

Ruotsin ja samalla tietysti Suomen 1700- luvun lopun ja 1800- luvun alun ehkäpä merkittäväntä filosofia Benjamin Höijeriä käsittelevissä luvuissa Manninen tarkastelee pääosin hänen suhdettaan saksalaiseen idealismiin ja ennen kaikkea Kantiin ja Fichteen. Höijeriä voidaan pitää näiden filosofioiden maahantuojaana mutta samalla niiden kriittisenä soveltajana ruotsalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin haasteisiin. Suomalaisen kulttuurin ja Suomen historian kannalta katsottuna Höijeriä koskevilla kirjoituksilla on laajempaa merkitystä kuin vain filosofista. Manninen asettaa nimittäin osin Höijerin pohjalta kysymyksen, miksi hegeliläisyys sai Suomessa niin paljon vahvemman aseman kuin Ruotsissa.

Mannisen perustelut vakuuttavat. Hän osallistuu omalta osaltaan viimeaikaiseen keskusteluun siitä, mitä Suomen irtoaminen Ruotsista oikeastaan merkitsi ja mikä maiden kulttuurien välinen

perusero oli. Kysymys ei välttämättä ollut yksinomaan siitä, että Suomi irtaantui demokraattisemmasta ja liberaalimmasta Ruotsista ja yhdistettiin Venäjään.

Miksi sitten hegeliläisyys sai niin vahvan aseman Suomessa? Tätä ongelmaa käsittelevät teoksen laajimmat luvut. Mannisen näkökulma on kaksitahtoinen. Toisaalta hän erittelee tarkoin, mikä oli suomalaisten hegeliläisten J.J. Tengströmin, Alexander Blomqvistin, Snellmanin, Robert Tengströmin ja muiden suhde Hegeliin. Toisaalta hän kiinnittää huomiota siihen, että suomalainen hegeliläisyys oli suurelta osin omaa tuotetta, olosuhteiden mukaan tulkittu suhteellisen riippumaton muunnelma saksalaisesta alkuperäisimmästä. Hegeliläisyys oli Suomessa elävää filosofiaa, ja teorian vaikeat käsitteet muuttuivat käytännön teoiksi.

Jo Snellmanin liittyminen osaksi nuorhegeliläistä suuntausta merkitsi osittaista luopumista yhä konservatiivisemmän 'vanhahegeliläisyyden' jäykistä valtiokäsityksistä ja dogmeista. Ajan haasteiden mukaisesti suomalainen hegeliläisyys alkoi Mannisen mukaan jakaantua ja hajota itse asiassa sisästä päin suunnan edustajien joutuessa pohtimaan ajatuksiaan uudelleen erityisesti Aleksanteri II:n liberalistisen ohjelman tullessa tunnetuksi ja uudistusten alkaessa toden teolla.

Olenaisena piirteenä muutoksessa oli, että hegeliläinen käsitys valtion universaalista merkityksestä alkoi murentua, ja sen rinnalle alkoi tunkeutua eriytyneempi käsitys valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhteesta ja yhteiskunnan ristiriitaisesta luonteesta. Nuorhegeliläisyyden ja yhä eriytyneemmän yhteiskuntanäkemyksen leviämisen myötä suomalaisessa aatteellisessa keskustelussa alkoi esiintyä piirteitä, jotka lähenivät materialistisia ajatuksia. Marxin ja sosialismin aave alkoi kummitella myös Suomessa.

Ratkaisevaa murrosta merkitsivät viipurilaisen Carl Immanuel Qvistin 1850-luvulla hegeliläisyyden pohjalta lähteneet mutta yhä selvemmin liberalismiin suuntautuvat ajatukset mutta erityisesti Mannisen laajasti käsittelemän Wilhelm Bolinin filosofinen ja kulttuurinen työ. Perustellusti Manninen korostaa Bolinin monessakin suhteessa ratkaisevaa merkitystä. Bolin aloitti keskustelun uuskantilaisuudesta, käsittelee kirjoituksissaan schopenhauerilaista elämänfilosofiaa, joka juuri tuolloin toden teolla alkoi levitä eurooppalaisessa keskustelussa, mutta omisti huomattavimman osan elämäntyöstään Ludwig Feuerbachin materialistisen teorian tutkimiselle ja levittämiseksi.

Bolin oli suomalaisista 1800-luvun filosofiista ja kulttuuripersoonallisuuksista epäilemättä kansainvälisin. Hänen läheiset henkilökohtaiset suhteensa esimerkiksi juuri Feuerbachiin ovat loisteliaa esimerkkiä siitä, miten pienenkin, tuolloin todella periferisen maan filosofi voi saada laajaa eurooppalaista merkitystä. Kulttuurisesti näkyvin esimerkki Bolinin merkityksestä on kuitenkin hänen yhteistyönsä Wienin niin kutsutun myöhäisvalistuksen edustajien, etenkin Ludwig Anzengruberin ja Friedrich Jodlin kanssa. Bolin ei ollut Feuerbachin opetuslapsi vaan tasavertainen kumppani, joka monessakin suhteessa arvosteli tämän oppeja. Hän ei voinut hyväksyä esimerkiksi Feuerbachin käsitystä yksilön sosiaalisesta erillisyydestä ja rakkauden merkityksestä sosiaalisissa suhteissa vaan täydensi käsityksiä historiallisempaan ja yhteiskunnallisempaan suuntaan, jonka vuoksi käsitykset alkoivat muistuttaa dialektista materialismia.

Teoksen loppuun Manninen on sijoittanut luvun, joka käsittelee Wienin piiriin kuuluneen Otto Neurathin teorioita ja tutkimuksia. Luku on suomalaisen valistuksellisen ajattelun kehityksen kannalta toissijainen, vaikka se muutoin onkin Mannisen esittämän ajatte-

Kuva teoksesta Pikku-Jämsän s. 520. NSOY 1912.

lun linjan kannalta tärkeä. Neurath jäi pitkäksi aikaa vähälle huomiolle käsiteltäessä Wienin piirin muita jäseniä, esimerkiksi Carnapia, ja vasta viime vuosina on alettu kiinnittämään huomiota hänen ajattelunsa perusteisiin. Muista poiketen Neurath laajensi wieniläisten ajattelua yhteiskunnalliseen ja kollektiiviseen suuntaan, tähdensi tiedon sosiaalista luonnetta ja sen inhimillistämistä.

Professori Mannisen teos käsittelee suomalaisen ja eurooppalaisen kulttuurin ja ajattelun välistä vuorovaikutusta ja osoittaa, miten läheisessä yhteydessä Suomi oli aatteellisesti Eurooppaan myös 1800-luvulla, jota on totuttu pitämään nationalismin synnyn aikakautena. Manninen joutuu näin koskettelemaan, sitä tarkemmin eksplikoimatta, suomalaisen kansallisuusaatteen erityislaatua ja eroja suhteessa vanhoihin eurooppalaisiin valtioihin. Koska sivistyneistöllä oli etenkin 1800-luvulla ratkaiseva merkitys kansallisen ajattelun ja kansallisvaltion muodostamisessa, näkökulma olisi vielä laajentunut, mikäli tekijä olisi viitannut sivistyneistön asemaan ja merkitykseen yhteiskunnassa, politiikassa ja kulttuurissa sekä sikäli teosten merkitykseen myös sivistyneistön itsemäärittelyä ja itselegitimointia.

Professori Mannisen teos täydentää monessa suhteessa sitä yksipuolista kuvaa, mikä 1800-luvun Suomen aatteellisesta kehityksestä on yleistynyt ja jota nykyään mielellään levitetään julkisuudessa. Kuva on huomattavasti rikkaampi ja moninaisempi kuin usein on ajateltu. Mannisen hahmottelema valistuksellisen järjen linja on jotain muuta kuin mitä postmodernit teoreetikot ovat ymmärtäneet valistuksen projektilla. Kaiken kaikkiaan Mannisen teos on tarkkaa ja yksityiskohtaista tutkimusta, joka avaa uusia, hedelmällisiä näkökulmia 1800-luvun aate- ja oppihistoriaan ja antaa eväitä myös Suomen kulttuurisen historian uudelleen tarkasteluun laajemminkin.

Väitöstilaisuudessa professori Manninen puolusti kantojaan hyvin, joskin joistakin, erityisesti filosofian ongelmia koskevista yksityiskohdista yksimielisyyttä ei saavutettu. Feuer am Pol on joka tapauksessa osoitus kokeneen tutkijan erinomaisen laajoista tiedoista ja taidoista. Kokeneisuus tuo kuitenkin mukanaan tiettyä rohkeutta, joka ilmenee usein tietynä suurpiirteisyytenä. Väitöskirjalle asetettavat tieteelliset ehdot teos täyttää epäilyksittä. Esitämme, että se hyväksyttäisiin tohtorin väitöskirjaksi arvolausain *eximia cum laude*.